

Fragment Francisciho „prednášania historicko-estetického“ z roku 1843

JANA PÁCALOVÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Ján Francisci začal študovať na bratislavskom Ústave reči a literatúry československej v septembri 1839 a už čoskoro sa zaradil k jedným z najaktívnejších študentov. Hoci mladším žiakom prednášali zvyčajne poslucháči starších ročníkov, už od školského roku 1840/41 pôsobil – vlastnými slovami – ako „vyučovateľ mladších“ a v tejto funkcii zotrval aj nasledujúce dva roky,¹ do svojho odchodu do Levoče. Ako svedčí korešpondencia slovenských romantikov odchovaných v prvej polovici štyridsiatych rokov bratislavským centrom aj iné pramene, vrátane Francisciho *Vlastného životopisu*,² prednášateľa v tejto pozícii sprostredkovali mladším žiakom počas hodinovej výuky dva razy do týždňa v okruhu základných vzdelávacích tém a obsahov aj prednášky Ľudovíta Štúra, ktoré od školského roku 1842/43 odzneli ex katedra v Štúrovom byte na rohu Panenskej a Kozej ulice, čím významným spôsobom bezprostredne rozširovali okruh recipientov týchto prednášok, a predovšetkým – na akademickú pôdu preniesli myšlienky, ktoré tam oficiálne zaznieť nemohli.

V tomto školskom roku bol Francisci priamym poslucháčom Štúrových prednášok³ a aktívne sa podieľal na ich odpisovaní a ďalšom šírení jednak formou odpisov, jednak vlastným pedagogickým pôsobením. Nešlo pritom len o prednášky, ktoré sú známe pod názvom *O poézii slovanskej*,⁴ orientované užšie na koncept slovanskej poézie, v ktorej poézia Slovanov zjavujúca ducha slovanského dosahuje vo vývoji ducha ľudstva a jeho umeleckých prejavov svoj vrchol, ale širšie o prednášky historické a estetické, vrátane

¹ FRANCISCI, Ján: *Vlastný životopis. Odtisk zo „Slovenských Pohľadov“*. Turč. Sv. Martin : Nákladom Kníhtlačiarskeho účastinárskeho spolku, 1909, s. 44.

² Pozri FRANCISCI, Ján: *Vlastný životopis. Odtisk zo „Slovenských Pohľadov“*. Turč. Sv. Martin : Nákladom Kníhtlačiarskeho účastinárskeho spolku, 1909, s. 38.

³ FRANCISCI, Ján: *Vlastný životopis. Odtisk zo „Slovenských Pohľadov“*. Turč. Sv. Martin : Nákladom Kníhtlačiarskeho účastinárskeho spolku, 1909, s. 37.

⁴ Tu mám na mysli prednášky, ako sa zachovali v odpise Karola Modrániho, ktoré v roku 1987 edície spracoval Pavol Vongrej (ŠTÚR, Ľudovít: *O poézii slovanskej*. Martin : Matica slovenská, 1987; o ich problematike a edičnom sprístupnení bližšie v úvodnej štúdii a komentároch editora). V texte ich ďalej označujem týmto titulom, kým na miestach, kde uvažujem o Štúrových prednáškach kultúrohistorických či iných prednáškach na tému slovanskej poézie, ktorých priame zápisy sa nedochovali, používam všeobecnejšie označenie prednášky/Štúrove prednášky, resp. aj prednášky o poézii slovanskej, ak tým myslím prednášky na tému poézie slovanskej, s výnimkou prednášok, ktoré zapísal K. Modráni. Dôvodom tohto rozlíšenia je pre mňa skutočnosť, že Štúrove prednášky, ako sa zachovali v odpise K. Modrániho (a iných žiakov; bližšie P. Vongrej), nie sú jedinými Štúrovými prednáškami, ktorými pôsobil na svojich žiakov.

obsiahlych výkladov literárnych diel, ako v tejto súvislosti dokladá Francisci v liste Augustovi Horislavovi Škultétymu z 19. októbra 1842: „Prednášení Ludevítovo Vám done-su, svazky sám píše a my soukromně odpisujeme. Ješte nám má soukromně vysvětlovat Homera s přidaným úvodem k básnictvu vůbec, a in specis k Homerovým spisům. To si také budu značit.“⁵

Ako spomína autor uvedeného autobiografického textu, mladá generácia vnímala Štúrove prednášky ako zvlášť autoritatívne: „Nadovšetko veľký dojem urobily na nás a oduševnily nás prednášky dejepisné vôbec. Tam Štúr vyučoval, že dejepis nemá záležať len z vypočítania faktov a udalostí, ako nesúvisiaceho a bez vnútornej myšlienky materiálu. Ale že treba v tých svetových udalostiach a dejoch hľadať a skúmať základnú myšlienku a ideu vývinu človečenstva. Tak starý grécko-rímsky, antický svet v najvyššom svojom vývine uskutočňoval ideu *krásky*. Nasledoval svet románsko-germánsky, ako uskutočňovateľ a repräsentant *pravdy*. Nasleduje uskutočňovanie idey dobra, a tú vyvinúť a uskutočňovať podľa svojej národnej povahy je povolaný svet slovanský. Takýmito vysvetlivkami a vývodmi bol každý cítiaci a mysliaci poslucháč oduševnený až do extasy za svoj národ a za Slovanstvo, lebo videl, že Slovanstvo a Slovanstvo zahynúť nesmú, ale vyvinovať a rozvinúť sa musia neomylnou potrebnosťou historického vývinu človečenstva za uskutočniteľa a nosiča svrchovanej úlohy človečenstva. Ďaleko by ma viedlo podrobnejšie rozpisovať sa o tejto historickej a iných prednáškach Štúrových; ale povedať mi prichodí, že všetky, ponevác na jedných a harmonických základoch spočívajú, od žiakov, aby som tak povedal, hltave prijímané boli, veľký a hlboký dojem na nich vykonávaly a ich smýšľanie preporodily.“⁶

Tento fragment z Francisciho *Vlastného životopisu* nás z dnešného pohľadu nemá čím prekvapiť – organicky korešponduje so známym obrazom o Ľ. Štúrovi a jeho vplyve na mladú generáciu slovenských národovcov. Vo vzťahu k recepcii týchto prednášok a ich vplyvu z perspektívy niekoľkých desaťročí (pripomínam, že *Vlastný životopis* písal Francisci o takmer polstoročie neskôr, v roku 1892) je zaujímavé možno iba to, ako autor v niekoľkých vetách výstižne charakterizoval podstatu Štúrovho konceptu a prvkov, ktoré boli pre jej recipientov prítlačivé (pričom citovaný úryvok je dokladom toho, že autorova spomienka sa vzťahovala na autentické prednášky, ako odznali v prvej polovici štyridsiatych rokov, nie na ich redukovanú podobu uverejnenú v roku 1875 Andrejom Truchlým-Sytnianskym v *Orle*, ktorá pôvodný Štúrov koncept výraznejšie deformovala). Vypovedá skôr o samotnom Jánovi Franciscim – mimoriadne ambicióznom, aktívnom, orientovanom na pragmatizmus, výkon a čo najefektívnejšie využitie svojich možností v čo možno najširšom realizačnom zábere. Ako nemožno prehliadnuť v citovanom texte, jeho nadchnutie sa vzťahovalo jednak k obsahu prednášok a rovnako k ich vplyvu na poslucháčov – k tomu druhému možno ešte výraznejšie; nie je neľahké predstaviť si, že jeho želaním bolo vplývať na svojich poslucháčov rovnako extaticky, ako na nich pôsobil jeho učiteľ.

V pozícii vyučujúceho sa Francisci pravdepodobne neuspokojil s tlmočením Štúrových prednášok na základe svojich odpisov. V roku 1843 pre tieto potreby napísal vlastné

⁵ ELIÁŠ, Michal: *Listy Jána Francisciho I*. Martin : Matica slovenská, 1991, s. 39 – 40.

⁶ FRANCISCI, Ján: *Vlastný životopis*. Odtisk zo „*Slovenských Pohľadov*“. Turč. Sv. Martin : Nákladom Kníhtlačiarkeho účastinárskeho spolku, 1909, s. 37 – 38.

prednášky, ktoré nazval „prednášanie historicko-estetické“.⁷ Zaujímavosťou tohto doposiaľ neregistrovaného textu je skutočnosť, že sa – podľa môjho vedomia – spomína iba na jednom mieste, a tým je Francisciho autobiografia: „Mám tiež môj, podľa Štúrových ústnych prednášok mnou napísaný rukopis „prednášky historicko-ästetické“.“⁸ Túto jedinou vetu pritom autor napohľad skromne a nenápadne, ale neorganicky včlenil do citovaných ód na Štúra prednášky. Spôsob kontextuálneho prepojenia tak poukazuje na subjektívnu vnútornú intenciu ich vzniku, v ktorej možno vidieť napr. ambíciu pôsobiť na mládež rovnako intenzívne a s využitím analogických prostriedkov, ktoré sa osvedčili jeho učiteľovi. Samotný text Francisciho „prednášania historicko-estetického“ je potom v kontexte svojej avizovanej predlohy zaujímavý na miestach, kde a nakoľko sa k nej prikláňa a naopak od nej vzdŕaľuje.

Lákavé sledovanie paralel medzi textami prednášok L. Štúra a J. Francisciho je však skôr hypotetické a orientačné. Treba mať totiž na pamäti, že Francisci ich napísal niekedy v roku 1843 na základe Štúrových prednášok, ktoré odzneli v školskom roku 1842/43 a ktoré – súdiac podľa obsahu tohto Francisciho textu a ďalších odkazov z korešpondencie, denníkov a iných prameňov⁹ – boli orientované na všeobecnejšie otázky historického vývinu ducha a jemu zodpovedajúcim formám umenia, než užšie na oblasť slovanskej poézie, ako je známa z prednášok *O poézii slovanskej*. Napokon, na odlišný predmet prednášok napísaných Franciscim a známych pod názvom *O poézii slovanskej* upozorňuje primárne samotný názov prednášok, na cieľ hneď obsah úvodného paragrafu: „Prednášania tieto nazval som historicko-estetickými preto, lebo vás, drahí bratia moji, tu s umením v historickom jeho pokroku a vyvíňovaní zoznámiť zamýšľam. Nezasluhuje síce ono vcele meno *estetické prednášanie* podľa určenia, a to *umeleckého*, hoci hlavne o umení pojednávať mienim; nič menej som ho predsa estetickým nazval i preto, ponevač

⁷ Text prednášok je uložený v Archíve literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine pod sign. M101B3. Zachovali sa dva zväzky – každý tvoria štyri hárky papiera (dva listy formátu A2, preložené napoly a v strede zviazané), obojstranne popísané, na prvej strane prvého listu je titul *Přednášenj Historicko-Asthetická J. Wratisl. Francisciho w Břetislawě 1843*, jeho zadná strana je prázdna a vlastný text sa začína na prvej strane druhého listu. Jednotlivé listy nie sú číslované; text je členený do číslovaných paragrafov. Rukopis je horšie čitateľný nielen pre autorov nedbalý rukopis, na niektorých miestach (slová a časti slov) celkom nečitateľný, a pre početné opravy. Porozumenie textu navyše komplikuje aj skutočnosť, že nedáva jasný zmysel a použitá terminológia neraz nekorešponduje so známymi poetikami z tohto obdobia. Z tohto dôvodu som sa rozhodla nepublikovať Francisciho „prednášanie historicko-estetické“ v transkribovanej verzii; potenciálneho záujemcu napríklad o jazykovo-štylistický výskum originálu odkazujem na rukopis uložený v SNK. Text prepisujem tak, aby bol čo najzrozumiteľnejší, s ohľadom na súčasnú spisovnú normu, s ponechaním určitých tvarových a zvlášť lexikálnych, prípadne terminologických zvláštností originálu; do štruktúry vety zasahujem ojedinelo na miestach, kde je to z hľadiska zrozumiteľnosti nevyhnutné.

⁸ FRANCISCI, Ján: *Vlastný životopis. Odtisk zo „Slovenských Pohľadov“*. Turč. Sv. Martin : Nákladom Kníhtlačiarkeho účastinárskeho spolku, 1909, s. 37.

⁹ Okrem cit. listu A. H. Škultétymu napr. záznamy z denníka Ľudovíta Jaroslava Šuleka, ďalšieho bezprostredného poslucháča Štúrových prednášok v školskom roku 1842/43, na ktoré upozornil P. Vongrej v Predslove k vydaniu *O Poézii slovanskej* (s. 9). V *Dejoch Jednoty mládeže slovenskej v Levoči* Pavol Dobšinský zaznamenal, že v školskom roku 1846/47 odzneli „dejepravné prednášky Štúrove“ (Martin : Matica slovenská, 1972, s. 223; faksimile); nemožno vylúčiť, že by mohlo ísť o prednášky, ako sa zachovali v tomto Francisciho texte.

umenie do estetiky prináleží, i preto, ponevač som za dobré uznal včasne vás s menom a vedou estetickou zoznámiť, jejžto vplyv na život a vyvíňovanie duchovné taký veľký je. – Hlavne sa teda tu zaoberať budeme umením, predovšetkým ale básnictvom, a síce, ako sa ono s vyvíňovaním histórie tiež vyvíňovalo“ (§1).¹⁰ Porov. formuláciu zo začiatku prednášok *O poézii slovanskej*: „Rozprávať vám budem o poézii slovanskej, o predmete veľmi obšírnom, pre každého z nás dôležitom, o predmete zvlášte v týchto okolnostiach náramne potrebnom“ (s. 23).¹¹

Užšie porovnanie so Štúrovými prednáškami však nie je možné, nakoľko sa nezachoval žiadny ich priamy, autorský zápis, iba odpisy poslucháčov prednášok o poézii slovanskej, ktoré odznali až na jar 1844 a 1845, teda neskôr ako prednášky, na základe ktorých napísal Francisci svoj text. Porovnávať teda môžeme, orientačne, iba s týmito odpismi, resp. s edičnou rekonštrukciou prednášok na ich základe od Pavla Vongreja z roku 1987 – čo je i moja porovnávacía báza –, ktorá nahradila neúplné vydanie od A. Truchlého-Sytnianskeho. Na druhej strane, ak Francisci svoje prednášky napísal podľa Štúrových z rokov 1842/43, čo sa týka obsahovej stránky, jeho text ponúka bližšiu predstavu o tom, ako mohli vyzerať Štúrove historicko-estetické prednášky. Práve v tom možno vidieť význam aj hodnotu tohto Francisciho textu, a to aj napriek jeho očividným nedostatkom, k akým patrí – zvlášť nápadne v porovnaní v textom prednášok *O poézii slovanskej* – výkladová, argumentačná a štylistická jednoduchosť, plochosť, vágnosť a stereotypnosť, pričom rétorická topornosť sa podpísala na menšej zrozumiteľnosti textu, hoci je explicitnejší ako výrazovo košaté prednášky *O poézii slovanskej*, a tiež – v porovnaní s nimi – zjavný nedostatok názornosti a ilustratívosti, čo sa týka uvádzania konkrétnych príkladov z literárnych diel.

Koncepcia a predmet „prednášania historicko-estetického“

„Prednášania historicko-estetické“ sú koncipované v zhode s najvšeobecnejšími tézami L. Štúra, ako sú známe z prednášok *O poézii slovanskej*. Východisko nachádza Francisci v Hegelovej koncepcii vývoja svetového ducha: „História je vyvíňovanie ducha, umenie potom je jediný moment alebo forma tohto vyvíňovania: my teda tu ukážeme, ako si vyvíňujúci duch človečenstva z estetického ohľadu počínal a potrebné si počínať musel“ (§1). Cieľom jeho prednášok je potom „objasniť a dokázať“ „potrebné teda vyvíňovanie umenia a menovite poézie“ (§2) s dôrazom na to, „čo umenie vlastne je s ohľadom na jeho základ a s ohľadom na jeho podstatu a po druhé, čo je umenie s ohľadom na jeho pôvod“ (§2).

Pri zodpovedaní týchto otázok Francisci modifikuje Štúrovu tézu o objatí ducha s predmetnosťou, ako je známa z prednášok *O poézii slovanskej*. Terminológia však nie je identická, z čoho by bolo možné usudzovať, že známa formulácia o objatí ducha s predmetnosťou v školskom roku 1842/43 ešte nemusela odznieť a mohla by byť mladšia,

¹⁰ Všetky vyznačenia kurzívou v cit. pasážach sú autorské, v rukopise podčiarknuté. Celý text „prednášania historicko-estetického“ uvádzam v Prílohe za príspevkom.

¹¹ Štúrove prednášky *O poézii slovanskej* ďalej cit. podľa vydania Martin : Matica slovenská, 1987; rešpektujúc všetky vyznačenia kurzívou, ako sú v ňom uvedené.

vzťahujúca sa k času prednášania *O poézii slovanskej*. Tento predpoklad je možné vysloviť na základe toho, že v ďalších zásadných koncepčných, terminologických a formulačných otázkach sa Francisciho text úzko, miestami až doslovne prekrýva s prednáškami, ako sú známe z vydania *O poézii slovanskej*. Štúr definuje umenie slovami: „*Umenie nič je inšie, jako objatie sa ducha s predmetom; alebo preniknutie a spojenie sa ducha s prírodou*“ (s. 26). U Francisciho čítame: „Z ohľadu na základ, na ktorom umenie spočíva, teda predmet, ktorým sa zaoberá, je [umenie, vložila J. P.]: *predstavenie idey, tu idey krásy pomenované, v rúchu vonkajšom, zmyslom našim lahodiacim*“ (§3). Uvedená Štúrova vzletná definícia umenia implicitne zaznieva iba v neutrálnejších spojeniach „obliecť do vonkajšieho rúcha“ či „predstaviť ideu“: „Predmet teda umenia je *idea krásy* alebo radšej *idea všeobecne*, lebo nepravé je to delenie idey na ideu krásy, ideu pravdy, ideu dobra, jelikož všetkého iba jedna je a podľa toho, ako ju my ponímame, premieňa sa na tieto momenty. Pojmeme-li ideu citom, je krásna, jestli myšlienkou, je pravá, jestli vôľou a i. keď ju uskutočňujeme, je dobrá. Idea však je duchovnosť a touto duchovnosťou sa umenie zaoberá, ju do vonkajšieho rúcha oblieka a predstavuje s tým iba cieľom, aby táto idea predstavená bola: *je teda umenie z tohto ohľadu predstavenie a zvelebenie idey, t. j. duchovnosti ducha*, čo sa aj tým doviest' môže, že umenie každé vždy v službe ducha stálo a k osláveniu ducha, božstva slúžilo“ (§3).

Ďalej sa Francisci obštrnejšie venuje vzťahu umenia a fantázie, ktorému prednášky *O poézii slovanskej* nevenujú bližšiu pozornosť. Za originálny prvok – oproti týmto Štúrovým prednáškam – možno považovať definíciu umenia v zmysle slobodného výtvoru fantázie: „Čo do pôvodu, umenie je *slobodný výtvor fantázie*. Slobodný vravím, lebo fantázia pri tvorení svojich plodov na nič ohľad neberie, pri tom žiadny cieľ a zámer nemá, teda iba svoju podstatu, totiž krásu, zvelebenie ducha. Je teda umenie slobodná, ľahká hra fantázie“ (§4). V prednáškach *O poézii slovanskej* sa však o fantázii uvažuje v užšom významovom a funkčnom nasvietení. Nechápe sa ako ľubovoľný (latentne každý) produkt umenia, ale súvisí výlučne s jeho najdokonalejšou formou – poéziou: „*Matéria poézie je fantázia, slovo, ducha a vnútornosť najdokonalejšie vyjadrujúce, takže to, čo vysloviť chce, musí byť najprv vo fantázii zavinuté. Zlý to básnik, ktorý len ‚nakvap‘ básni: v nej musí byť všetko popredku vystrojené, a to len v slovách vyniesť básnik potrebuje; bo fantázia je ešte duchovnejšia ako hlas, ktorý potrebuje isté orgány, vonkovnosti a určitého času*“ (s. 27). Druhým podstatným rozdielom oproti Francisciho „prednášaniam historicko-estetickému“ je redukovanie fantázie na jednu z konštitutívnych zložiek umenia – fantázia sa v poézii vníma ako to, čo Štúr nazýva „hmotou“: „*Poézia je to isté, čo umenie, t. j. objatie hmoty a ducha v slovách*. Musí byť v poézii duch a hmota, ale musí byť spojená s duchom tak, že on je samostatný, hmota pak jemu slúžiaca, ale predsa podstatná. Ako pri maľbe hmotou sú farby, tak v poézii predstavenie, fantázia, z ktorej poet vydlabuje a duch v slovách hovorí“ (s. 29).

Po definovaní umenia cez jeho vzťah k fantázii sa Francisci bližšie zaoberá mechanizmom vzniku predstavy: „Postup, nímž fantázia k výtvorom prichádza, je tento: predmety vonkajšie účinkujú na zmysly pozorovateľa a tu povstane cit, pozoruje-li ďalej a predmet skúma, celá myseľ jeho prejde do predmetu a dostane z neho názor. Pozorovateľ ich ale z predmetu navráti k sebe a predmet prenesie do seba, čili si ho zduchovní,

v obraz premení, zavinie všetku materiú a tak dostane z toho predstavený. Takých predstavení a obrazov si duch nesčítaný počet nahromadiť môže a chce-li niečo vytvoriť, musí, lebo práve tieto obrazy a predstavenia prirodzené a skutočné sú materiál, z ktorého svoje vydarenejšie plody tvorivá fantázia vytvára. Obrazy tieto dostavšie sa raz do vnútornosti ducha viac neutonú, hoci by na čas i skapali; jak náhle sa príležitosť zavdá, vyjdú na svetlo a fantázia skrz ich spojovanie tvorí nové a nové obrazy a diela umelecké“ (§4). Upozorňuje na to, že napriek slobode fantázie sú pri tvorení potrebné vnútorné, racionálne limity: „Nemá sa však pod slobodou fantázie jej svojvôľu rozumieť a bezuzdnosť; má zaiste i ona svoje hranice a pri tvorení umeleckých diel mať musí. Hranicou touto je rozum“ (§4). K tomuto prvku sa na niekoľkých miestach vracia, pričom racionálnu korekciu v tvorbe, resp. jej absenciu považuje za jedno z hodnotových kritérií pri vymedzovaní foriem umenia (pozri §9); jej nedostatok hodnotí ako signál pre nižšie formy umenia.

Dôraz na fantáziu ako tvorivý prejav ducha, jeho zviditeľňovanie, predstavuje v „prednášaní historicko-estetickom“ logické argumentačné premostenie od definovania umenia smerom k historickému vývinu ducha, a to prostredníctvom individuálneho ducha umelca: „Mohúcnosť ducha tvorivá, jižto fantáziou nazývame, jakožto toliko mohúcnosť súvisí celkom s duchom umelca; duch potom jednotlivý umelca opäť pripútaný je k duchu historickému človečenstva; ako sa vyvíňuje človečenstvo, tak i jednotlivý umelec, tak i jeho fantázia: nasledovne teda na akom stupni vyvíňovania alebo upovedomovania – lebo to je účel človečenstva – človečenstvo je, na tom bude i fantázia a s fantáziou čo tvoriteľkyňou i výtvary jej, totiž umenie. Odtiaľ patrné je, že zo stupňa povedomia duchovného vôbec i na jakovosť umenia smelo a neklamne uzatvárať môžeme“ (§5).

Takto sa Francisci dostáva k vymedzeniu jednotlivých štádií vývinu ducha a jemu zodpovedajúcim formám umenia, ako sú známe z prednášok *O poézii slovanskej*: najnižší stupeň reprezentuje „stav nepovedomia duchovného“ a jemu „vlastná symbolická forma umenia, ktorej známka je *vznešenosť*“, vo vyššom stupni vyvinutia ducha „sa duch už uhádne a vie, ale len ako subjektívny, t. j. jednotlivého človeka“, čomu zodpovedá forma umenia „*klasická* s charakterom *pekné*“, nasleduje „povedomie ducha čo všeobecného, nekonečného, ktorý nijako viac predstavený a vyčerpaný byť nemôže“ a s ním romantické s charakterom individualnosť (§5). Vývinová perspektíva je zavŕšená očakávaním štvrtého, budúceho veku, ktorý má patriť Slovanom. Opodstatnenie ich dejinnej funkcie je – na rozdiel od prednášok *O poézii slovanskej* – výrazne kristianizované, čo upozorňuje na mesianistický rozmer tohto konceptu v prvej polovici štyridsiatych rokov: „Toto sú tri stupne vyvíňovania ducha; no vyvíňovanie ešte nie je ukončené: Romano-Germania s kresťanstvom upovedomili si ducha a poznali ho čo nekonečného, oni i poznali, premysleli a pojali kresťanstvo, kresťanstvo ale – tú večnú božskú pravdu – nie je dosť toľko poznať, iba ako sám Kristus, spasiteľ sveta, učil i životom previedol, aby bolo kráľovstvo božie i na zemi, tak ako je na nebi; nasleduje teda ešte jedna epocha v histórii človečenstva od všetkých predošlých väčšia, ktorá kresťanstvo uskutoční a životom previesť má – a táto budúcnosť očakáva nás, Slovanov. Nastúpi-li ale nová epocha v človečenstva histórii, musí nastúpiť aj pre umenie nová forma od doterajších rozdielna, ktorá sa našou stane, naše meno *Slovanská* nosiť má“ (§5).

Zaujímavosťou tejto časti je, že Francisci o slovanskom umení píše ako o „novej“, „rozdielnej“ forme umenia, a nie – ako je príznačné pre prednášky *O poézii slovanskej* – explicitne o tom, že „poézia v Slovanstve na najvyšší stupeň vystúpi“ (s. 28). Umiernenjšia formulácia môže znamenať, že téza o poézii Slovanov ako završení umenia vôbec je mladšia a súvisí až s konceptom prezentovaným v prednáškach *O poézii slovanskej*; na druhej strane nemožno vylúčiť, že bola prednesená už v roku 1842, resp. 1843, nakoľko text prednášok orientovaný na slovanskú poéziu, ak taký vôbec bol, sa nezachoval (zvyšok Francisciho rukopisu, od §20, je stratený).

Vymedzenie stupňov umenia s dôrazom na poéziu ako jeho najdokonalejší prejav sa v „prednášaní historicko-estetickom“ zhoduje s prednáškami *O poézii slovanskej*, ale pisať mu venuje nepomerne menší priestor, iba jeden a pol strany (analogická pasáž *O poézii slovanskej* zahŕňa plné dve tlačené strany). Práve §6, kde sa nimi Francisci zaoberá, je vhodnou ukážkou na ilustrovanie rozdielov medzi „prednášaním historicko-estetickým“ a prednáškami *O poézii slovanskej*, ak ich čítame ako učebné texty¹² dvoch autorov-pedagógov, čo sa týka ich výkladových a rétorických kompetencií. Tieto pasáže, keďže sa venujú zhodnému predmetu, pričom v kontexte cieľov oboch prednášok možno predpokladať, že dôkladnejšie by mal byť spracovaný v „prednášaní historicko-estetickom“ ako v prednáškach *O poézii slovanskej*, súčasne poukazujú na to, že Francisci svoj text komponoval s ambíciou vytvoriť autorský variant, resp. paralelu k Štúrovým prednáškam, ako sa neskôr vyjadril vo svojom životopise. Domnievam sa, že ak by išlo užšie o odpis alebo prepis Štúrových prednášok, nelíšili by sa tieto pasáže natoľko markantne, pričom možnosť, že Francisci zapisoval/odpisoval neúplne alebo nepozorne, nepovažujem za pravdepodobnú (proti tomu, že by takto postupoval, svedčí okrem viacerých zhodných formulácií a argumentácií napr. zhoda príkladov v §7 s príkladmi uvedenými v analogickej časti prednášok *O poézii slovanskej*).

Všimnime si pasáž zo Štúrových prednášok, venovanú hudbe: „Ponevác hlas ide z duše, z vnútornosti, preto i hudba bude vyvinutejšia forma umenia jako samá maľba. V hudbe sa môže vysloviť celý priebeh pohnutia duše v najrozmanitejších záhyboch a rozmanitostiach. Vezmi napríklad Áziu; koľká tam rozmanitosť jedného pohnutia, hned' zármutok, hned' radosť, hned' túžba a tak ďalej sa premieňajú. Hudba už nie viac farbami, ale hlasom neuviazaným sa javí; miesto a priestranstvo nie je viac v nej tak materiálne ako v maľbe. Ale jako maľba, tak i hudba ešte nie je dokonalá forma umenia, bo v nej nemôžu sa všetky pohnutia ducha zjaviť; tak napríklad ona nemôže žiaľ matky alebo otca, zápal mládenca, muža za vlasť, za náboženstvo v tej určitosti a pohnutí, jak sa ono vskutku javí, vyjadriť a vysloviť. Preto i hudba ešte jednému umeniu miesto postúpiť musí, ktoré umenie je poézia“ (s. 27). Francisciho komentár sa obmedzuje na jedinú vetu, ktorá neobsahuje konkretizáciu tohto umenia, porovnania ani príklady, ale po jednoduchom vymedzení, čo je hudba ako forma nadradená maľbe, sa autor posúva k definovaniu poézie s dôrazom na jej nadradené postavenie v kontexte iných umení: „jestli [fantázia, pozn. J. P.] i priestranstvo tak nechá a len na čas sa priviaže, povstane hudba, ponevác hlas, zvuk, tón je vyplnením času. Jestli konečne nečlánkovitý hlas premení sa v článko-

¹² Charakter učebného textu zvyrazňujú rekapitulujúce paragrafy, ktorých cieľom je zhmutiť už povedané predtým, než sa vyučujúci presunie k novému tematickému celku (pozri §13, §18).

vitý, t. j. reč, dostane rúcho pravé duchovné a umenie sa stane najideálnejším, najduchovnejším, lebo i obsah jeho, i zjavenie, i vnútornosť, i zovňajšok, i myšlienka, i jej rúcho sú duchovné. Konečný tento stupeň umenia je božská *poësis*. (...) Pekná *poësis* je to umenie, ktoré vždy bolo, je a bude, lebo ono je najduchovnejšie a duch vždy bol, je a bude. A čo takáto *poësis* zasluhuje, aby sme tu zvláštny ohľad na ňu obrátili a vystopovali, ako sa ona v rozličných časoch premeňovala, kde je teraz a aká, a aká bude v budúcnosti, teda aká bude a musí byť *poëzia* slovanská“ (§6). Porov. *O poézii slovanskej*: „*Poëzia* je forma umenia najdokonalejšia; ona má nie ako hudba alebo maľba len okamžitú prenikavosť, ale trvanlivú; v nej všetko žije, všetko sa hýbe. Ona je z ohľadu matérie najvyvinutejšia, bo jej obsahom je sám duch v jeho najrozličnejšej rozmanitosti“ (s. 27).

Symbolickej forme umenia sa Francisci venuje samostatne v jedenástich paragrafoch (pozri §7 až §17). Text je rozsiahlejší (tvorí ho sedem rukopisných strán), obsahovo bohatší a štruktúrovanejší ako analogická časť venovaná symbolickému umeniu v prednáškach *O poézii slovanskej* (vo Vongrejovej edícii v rozsahu jednej tlačenej strany a piatich riadkov). Otázkou však zostáva, do akej miery ide o reprodukciu Štúrových prednášok v rozsahu, ako odznali v školskom roku 1842/43, a kde Francisci prekročil jeho inšpiráciu smerom k individualizovanejšiemu výkladu.

Prednášky venované symbolickej forme umenia v „prednášaní historicko-estetickom“ začínajú vysvetlením označenia tejto formy a toho, čo je to symbol na rozdiel od znamenia. Na tomto mieste, vrátane ilustratívnych príkladov, ako bolo uvedené vyššie, text užšie kopíruje prednášky *O poézii slovanskej* (pozri §7).¹³ Po vysvetlení, čo je to symbol, pristupuje Francisci k objasneniu symbolickej formy umenia, zodpovedajúcej najnižšiemu štádiu povedomia ducha (§8). Kým v prednáškach *O poézii slovanskej* je symbolická *poëzia* konkretizovaná niekoľkými stručnými príkladmi (indická Mahábhá-rata, boj gréckych titanov, starozákonný Žalm 104; bližšie s. 33 – 34), v „prednášaní historicko-estetickom“ sa v samostatných paragrafoch bližšia pozornosť venuje jednak umeniu vybraných východných národov, a to Peržanov (§9), Feníčanov (§10), Egyptanov (§11) a Židov (§12), jednak – a to je zásadný posun oproti obsahovej náplni v prednáškach *O poézii slovanskej* – jednotlivým básnickým prostriedkom a žánrovým formám, vďaka čomu nadobúda táto časť Francisciho prednášok užšie charakter poetiky.

Na základe vzťahu medzi formou („zevnitřnosť“ – vonkajškovosť) a obsahom („vnitřnosť“ – vnútornosť) rozoznáva Francisci tri triedy „druhov *poëzie*“, pod ktoré zahrňa básnické prostriedky, trópy a žánre: „Teda predmety vonkajšie sú to, do čoho *poëzia* symbolická myšlienku zaobaluje a bez ktorých predmetu teda symbolu by oni tým neboli, čím sú. Podľa symbolu už a poťahu v akom stojí myšlienka teda obsah k symbolu teda vonkajškovosti, dostaneme i rozličné druhy *poëzie* tejto, ako nasleduje“ (§14). Prvú trie-

¹³ Porov. analogickú časť *O poézii slovanskej*, kde sú uvedené rovnaké príklady: „*Poëzia* symbolická je predstavenie prirodzenej duchovnosti, prirodzenej božskosti. Príroda je to miesto, v ktorom boh žije, zjavuje sa a v podobe tejto duchu tomu držiacemu človek sa klania. Čo je *symbol*? Symbol je predstavenie dačoho inšieho, ale tak, že to, čo inšie predstavuje, musí mať podobnosť s tým, čo sa predstavuje. Napríklad ‚lev‘ značí zmužilosť: tie veľké psia, ohnivé oči a vznešená hlava leva značia zmužilosť jeho. – ‚Hlava umrlčia‘ značí pomínavosť, bo v nej sa vidí názor pomínavosti a tak ďalej. Symbol sa delí od *znamenia* tým, že znamenie nič nemá podobného s tým, čo predstaviť má – napríklad trojnoha, strom atď.“ (s. 33).

du symbolickej poézie podľa neho predstavuje súlad formy a obsahu, v druhej triede je hlavný obsah, ktorému sa hľadá primeraná forma, a v tretej je napokon forma náhodná, potenciálna. Uvedené vzťahy konkretizuje Francisci prináležiacimi „druhmi“ poézie – v prvej triede sú to bájka, parabola, príslovie a metamorfóza (§15), v druhej hádanka, alegória, obraz a prirovnanie (§16) a v poslednej didaktická a opisná poézia (§17).

Po súhrnnom pripomenutí podstaty symbolického umenia a jeho prejavov u jednotlivých národov (§18) prechádza Francisci k charakteristike klasického umenia. Oproti analogickej časti z prednášok *O poézii slovanskej* je individuálnejším prvkom jeho výkladu dôraz na subjektívnosť v zmysle individuality človeka, ako ju Francisci formuloval už v §5. Jeho definícia klasického umenia sa výraznejšie odkláňa od definície z prednášok *O poézii slovanskej*, pričom sa obmedzuje na vymedzenie vzťahu medzi formou a obsahom a dôraz kladie na jeho „prirodzenosť“: „Gréci uhádli, poznali a vedeli ducha, ale ešte len ako ducha *individuálneho*, t. j. jednotlivého človeka. Ponevač sa tu tajomstvo ono tušené uhádlo, nastupuje po svetoch rozprávok a tajomstiev *svet jasný*, v nemž nič ukryté nie je, ale všetko na prvý pohľad pred okom sa v celej kráse rozvinie. Duchu individuálne vedenému *sa primeraná vonkajškovosť a forma zjavenia dať môže*, a tou je telo jednotlivého človeka *individuálneho ducha úplne predstavené*. Preto v gréckom svete nachádzame *svet pekný*, preto sú umenie v najdomácejšom a najdokonalejšom spolu“ (§19). Porov. *O poézii slovanskej*, kde je podstata klasického umenia z hľadiska stvárnenia idey vysvetlená konkrétnejšie a zrozumiteľnejšie: „To vyššie ohlavenie robí *poézia klasická*, v ktorej človek, ponevác je božský, stáva sa predmetom poézie; bohovia síce ešte zadržia hlavnú moc: oni výroky dávajú, uzavierajú a tak ďalej – ale tak, že človek svojím namáhaním vôľu božiu koná. A tento stupeň je klasická poézia, ktorej povoláním je život božský a človeku predstaviť, ktorý všade žije život božský, kdekoľvek rozumne a duchovne vystupuje, jedná a pracuje“ (s. 34).

Začiatkom dvadsiateho paragrafu, v ktorom Francisci poukazuje na duchovnosť „všetkého konania Grékov“, text končí, zvyšok je stratený.

Záver

Z fragmentu „prednášania historicko-estetického“ je zrejmé, že jeho obsahom je oblasť, ktorú Ľ. Štúr v prednáškach *O poézii slovanskej* spomenul iba v úvode: „Pochop umenia teraz len nakrátko udať môžeme, bo nemáme príležitosti, aby sme pochop tento obšírnejšie rozvinuli; teda len anticipative ho podotknúť musíme“ (s. 25). Dôraz na hierarchizáciu umení v začiatku tohto textu sa zvykol hodnotiť ako nevyhnutný pragmatický krok prednášateľa, ktorý si tým pripravoval pôdu pre explikáciu umenia slovanského, ktorého vysoký stupeň vývoja a dokonalosti lepšie vyniká na pozadí menej vyspelých druhov umení: „matéria nie je pre seba, ale aby druhému slúžila, to jest duchu, alebo aby sa zidealizovala; zato sa ona musí k duchu vynášať a v ňom zaligotať, musí byť taká, ako by duch v nej hýbať a hovoriť chcel. Toto je priestranstvo umenia, ktoré sa ale rozlične rozpadáva tak, ako duch rozlične vezme matériu. Umenia, ktoré na počiatku boli, **dozista budú najnižšie**, a nasledovne u národov indoeurópskych postupom času museli, **museli vystúpiť vyššie**“ (s. 26; zvýr. J. P.).

Nahliadnutie do možných podôb historických a estetických prednášok, ktoré chronologicky predchádzali prednáškam o poézii slovanskej, cez prizmu tohto Francisciho textu približuje nielen tematickú rôznorodosť Štúrových prednášok a sčasti ponúka ich konkretizáciu, ale upozorňuje tiež na logickú postupnosť v ich obsahovej náplni a chronológii jej prezentovania: keďže jednotlivé formy a druhy umení Štúr samostatne reflektoval v prednáškových blokoch venovaných historickému vývinu ľudského ducha a jemu zodpovedajúcim formám umenia, v úvode prednášok *O poézii slovanskej* sa touto problematikou zaoberal iba „anticipačne“. Ďalej je nezanedbateľný tiež pragmatický rozmer edukácie poslucháčov Ústavu reči a literatúry československej a jeho organizácia: ak sledovaný text Francisci skutočne použil vo vyučovaní mladších študentov, pripravil tým pre nich východisko pre recepciu prednášok *O poézii slovanskej*, prednášaných Štúrom od nasledujúceho školského roku ako nadstavba k všeobecnejším úvahám o vývoji ľudského ducha a formám a prejavom umenia, ktoré zodpovedajú jeho stupňom.

Text vznikol ako súčasť projektu *Diskurzivita literatúry 19. storočia v česko-slovenskom kontextu* financovaného grantovou agentúrou GA ČR P 406/12/0347. Hlavní riešitelia: Prof. PhDr. Dalibor Tureček, CSc., Prof. PhDr. Peter Zajac, DrSc.

PRAMENE

Prednášenj Historicko-Asthetická J. Wratisl. Francisciho v Břetislawě 1843. ALU SNK, sign. M101B3.
ŠTÚR, Ľudovít: *O poézii slovanskej*. Martin : Matica slovenská, 1987.

LITERATÚRA

DOBŠINSKÝ, Pavol: *Deje Jednoty mládeže slovanskej v Levoči*. Martin : Matica slovenská, 1972; faksimile.
ELIÁŠ, Michal: *Listy Jána Francisciho I*. Martin : Matica slovenská, 1991.
FRANCISCI, Ján: *Vlastný životopis. Odtisk zo „Slovenských Pohľadov“*. Turč. Sv. Martin : Nákladom Kníhtlačiarkeho účastinárskeho spolku, 1909.
VONGREJ, Pavol: Predslov. In: ŠTÚR, Ľudovít: *O poézii slovanskej*. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 5 – 22.

Mgr. Jana Pácalová, PhD.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Konventná 13
813 64 Bratislava
SR
e-mail: pacalovakorekt@gmail.com